

ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ- ΚΕΦ. 40

ΘΕΜΑ: Ο Αθηναϊκός χαρακτήρας

Φιλοκαλοῦμέν τε μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας

Ποια γνωρίσματα της ψυχικής ιδιοσυστασίας και των πνευματικών αναζητήσεων του Αθηναίου πολίτη ενυπάρχουν στο πιο πάνω απόσπασμα;

Ο Αθηναίος πολίτης αγαπά το ωραίο (**φιλοκαλῶ**), χωρίς όμως να ξεφεύγει από την απλότητα (**μετ' εὐτελείας**) και χωρίς να οδηγείται στη σπάταλη πολυτέλεια. Από την άλλη αγαπά τη σοφία, τη γνώση και την πνευματική καλλιέργεια, την ενασχόληση με τα έργα του πνεύματος (**φιλοσοφῶ**), χωρίς όμως να περιορίζεται η διάθεσή του για δράση και έργο, χωρίς να περιορίζεται η γενναιότητά του, χωρίς δηλαδή να γίνεται μαλθακός (**ἄνευ μαλακίας**). Η ημιπερίοδος αυτή κλείνει μέσα της τα πιο αντιθετικά στοιχεία. Πέρα από τις προφανείς αντιθέσεις ανάμεσα στο **φιλοκαλοῦμεν** ⇔ **μετ' εὐτελείας** και στο **καὶ φιλοσοφοῦμεν** ⇔ **ἄνευ μαλακίας**, αντίθεση υπάρχει και ανάμεσα στο **φιλοκαλοῦμεν** και στο **φιλοσοφοῦμεν**. Στα δύο ρήματα υποκρύπτεται η έριδα τέχνης και επιστήμης σχετικά με το ποια μπορεί να μορφώσει σωστά τον άνθρωπο (ΥΑΠ, σ. 42). Τυπική αντίθεση προτερήματος-ελαττώματος (θετικής και αρνητικής έννοιας) συνιστούν και τα **μετ' εὐτελείας** και **ἄνευ μαλακίας**. Οι αντιθέσεις μέσα στην ημιπερίοδο (οι φυγόκεντρες δυνάμεις κατά τον Ι. Θ. Κακριδή) είναι τέτοιες που τείνουν να διασπάσουν την ενότητα της φράσης. Κι όμως, όσες είναι οι φυγόκεντρες δυνάμεις, άλλες τόσες είναι και οι κεντρομόλες δυνάμεις, τα συνθετικά εκείνα στοιχεία που δένουν τα αντίμαχα μέλη σε μια ακατάλυτη ενότητα: η ισοσυλλαβία και το ομοιοτέλεuto (**φιλοκαλοῦμεν, φιλοσοφοῦμεν –μετ' εὐτελείας, ἄνευ μαλακίας**), **η συνήχηση, η χρήση συμπλεκτικών συνδέσμων (τέ-και)**. Αυτή η διαφορά ανάμεσα στην εσωτερική αντίθεση των εννοιών και στην εξωτερική ομοιότητα που παρουσιάζουν τα ομόρρυθμα, ομόηχα και ισοσύλλαβα μέλη, αυτή η ένταση ανάμεσα σε φυγόκεντρες και κεντρομόλες δυνάμεις που κυβερνάν τη φράση, δίνει στο λόγο τον τόσο σύντομο τη δυνατότητα να εκφράσει με τρόπο θαυμαστό τη μοναδική σύνθεση, που κατορθώνει πάλι ο Αθηναίος από τόσο αντίθετες ιδιότητες (Ι.Θ. Κακριδής).

Ποια άλλα αντινομικά στοιχεία συνδυάζει ο Αθηναίος πολίτης σύμφωνα με το κεφ. 40 (δες ΟΕΔΒ, σ.66 και ΥΑΠ, σ. 46);

- *πλούτῳ τε ἔργου μᾶλλον καιρῷ ἢ λόγου κόμπῳ χρώμενοι*: ο πλούτος που υπάρχει στην Αθήνα δε χρησιμοποιείται για καύχηση. Αντιθέτως, αποτελεί ευκαιρία για έργο, για δράση. Η αντίθεση λόγου-έργου προβάλλει και πάλι, μόνο που την αντίθεση αυτή κατορθώνει να πραγματώσει ο Αθηναίος πολίτης.
- *ἔνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ ἑτέροις ἕτερα πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γινῶναι*: Ο Αθηναίος ασχολείται με τις ιδιωτικές υποθέσεις του, αυτό όμως δεν τον εμποδίζει από το να έχει επαρκή γνώση των πολιτικών ζητημάτων. Θυμηθείτε και τον ορισμό της πολιτικής αρετής από τον Πρωταγόρα (Πρωταγόρας, κεφ. Θ'): «η σωφροσύνη για τα δικά του (**εὐβουλία** περὶ τῶν οἰκείων...περὶ τῶν τῆς πόλεως...), πῶς θα κυβερνά άριστα το σπίτι του και για τις υποθέσεις της πόλεως, πῶς θα γίνει ικανότατος να τις κατευθύνει και με τις πράξεις και με τους λόγους του». Επιπλέον, οι Αθηναῖοι θεωρούν τον πολίτη που δε συμμετέχει στα κοινά όχι **ἀπράγμονα**, αλλά **ἄχρεῖον** (θυμηθείτε και πάλι το κεφ. ΙΒ' του Πρωταγόρα και το νόμο του Δία «κτείνειν τὸν μὴ δυνάμενον μετέχειν αἰδοῦς καὶ δίκης ὡς νόσον πόλεως»). Παράλληλα, ο Περικλής βρίσκει την ευκαιρία να απαντήσει σε αυτούς που κατηγορούσαν (όπως οι Κορίνθιοι) τους Αθηναίους ότι ήταν πολυπράγμονες: ελάττωμα δεν είναι η πολυπραγμοσύνη, αλλά η απραγμοσύνη, η μη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά.

- οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγοούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ᾧ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν: η αντίθεση έργου και λόγου εμφανίζεται και πάλι, μόνο που για τον Αθηναίο πολίτη οι δύο έννοιες δε γίνονται αντιληπτές ως αντίθετες αλλά ως συμπληρωματικές. Ο λόγος δεν προκαλεί βλάβη, αλλά βοηθά στη σωστή επιτέλεση του έργου. Απαντά έτσι με έμμεσο τρόπο και στην κατηγορία που διατυπωνόταν εναντίον των Αθηναίων ότι έλεγαν πολλά.
- ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι· ὃ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει: οι Αθηναίοι συνδυάζουν τη σκέψη, το συλλογισμό με την τόλμη και τη δράση. Προσέξτε τη διαφοροποίηση του **ἐκλογίζεσθαι** σε **ἀμαθία** και του **τολμᾶν** σε **θράσος**. Η γνώση συνδυάζεται με τη δράση. Μόνο η δράση μετά από έλλογη αξιολόγηση (η συνειδητή επιλογή) καταξιώνεται. Χωρίς την προηγούμενη γνώση καταντά απλό θράσος. Γι' αυτό *κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν* όσοι γνωρίζουν πλήρως και τα ἡδέα (τις απολαύσεις της ειρήνης) και τους κινδύνους του πολέμου.
- οἱ τὰ τε δεινὰ καὶ ἡδέα γινώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων: οι Αθηναίοι συνδυάζουν τη γνώση των κινδύνων και των απολαύσεων με την ανάληψη των κινδύνων.
- καὶ μόνοι οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῷ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῷ πιστῷ ἀδεῶς τινὰ ὠφελοῦμεν: οι Αθηναίοι παρουσιάζονται ως οι μόνοι που συνδυάζουν τα φιλικά αισθήματα με το φιλελεύθερο φρόνημα, όντας απαλλαγμένοι από κάθε είδους καιροσκοπικό υπολογισμό.

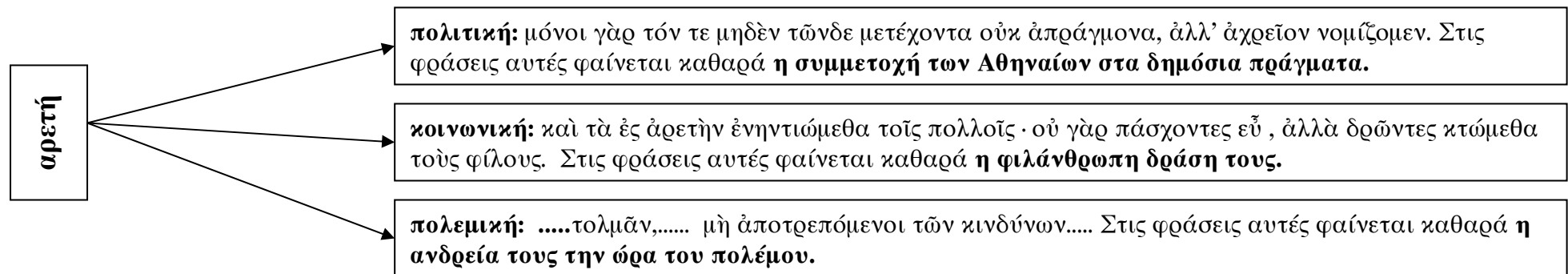
κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δεινὰ καὶ ἡδέα γινώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων:
Αναπτύξτε το περιεχόμενο της πιο πάνω φράσης (ΟΕΔΒ, σ. 65)

Παρουσιάζεται **η στάση των Αθηναίων** απέναντι στους κινδύνους. Οι Αθηναίοι, αν και έχουν σαφή επίγνωση των κινδύνων που πρόκειται να αντιμετωπίσουν, δεν κάνουν πίσω και βαδίζουν προς τον κίνδυνο, ακόμα κι αν προβλέπουν το θάνατο. Εδώ βρίσκεται και η καταξίωση του αγώνα και ο ηρωισμός: στην επίγνωση της θυσίας των αγαθών που θα στερηθεί κάποιος και των δεινών που τον περιμένουν. Η διαφορά τους από τους υπόλοιπους έγκειται στο ότι, παρόλο που μελετούν τις ενέργειές τους και γνωρίζουν πιθανές δυσκολίες, δε νιώθουν φόβο ή δειλία, αλλά η γνώση αυτή καλλιεργεί την τόλμη και την ανδρεία τους. Δίνεται όλο το περιεχόμενο της **πραγματικής ανδρείας** των Αθηναίων, η οποία αποτελεί μια από τις βασικότερες αρετές για τους αρχαίους Έλληνες. Οι Αθηναίοι αναδεικνύονται γενναίοι και είναι εκείνοι που ενσαρκώνουν το ιδανικό της αληθινής ανδρείας, τη μεσότητα της αρετής. Το ξεχωριστό αυτό χαρακτηριστικό του Αθηναίου πηγάζει από τους 'τρόπους' ζωής που του προσφέρει η πόλη του. Έμμεσα επισημαίνεται ο παιδαγωγικός ρόλος του δημοκρατικού πολιτεύματος και τονίζεται η ενσυνείδητη συμπεριφορά των πολιτών στον πόλεμο και στην ειρήνη. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Περικλής δεν αρνείται ούτε αμφισβητεί τη γενναιότητα των Σπαρτιατών. Δε τη θεωρεί όμως ισάξια αυτής των Αθηναίων: όπως είδαμε και στο κεφ. 39, αυτή βασίζεται σε εξωτερικά στοιχεία (ξενηλασίες, απάτες) και όχι σε εσωτερικά στοιχεία (ευψυχία)· επιπλέον, η γενναιότητα του Σπαρτιάτη δεν μπορεί να είναι ολοκληρωμένη από τη στιγμή που δεν έχει σαφή γνώση τόσο των κινδύνων του πολέμου (απουσιάζει η ενημέρωση, η συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων), αλλά και των **ἡδέων** της ειρήνης. Ο Σπαρτιάτης ζει μια μονότονη, μονοδιάστατη ζωή που δεν του επιτρέπει να απολαύσει τις χαρές της ειρηνικής ζωής. ο Αθηναίος γεύεται και γνωρίζει τις χαρές της ζωής, δε διστάζει όμως να τις απαρνηθεί προκειμένου να υπερασπιστεί την πόλη που του τις προσφέρει. Η γνώση και η ενσυνείδητη θυσία είναι που τοποθετεί τη γενναιότητα του Αθηναίου σε ανώτερο, αξιολογικά, επίπεδο.

καὶ οἱ αὐτοὶ ἦτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα...ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ: Ποιες μορφές της έννοιας «λόγος» προβάλλει ο Περικλής;

Για τον αρχαίο Έλληνα η έννοια λόγος γίνεται αντιληπτή σε διττή μορφή: υπάρχει ο ενδιάθετος λόγος (λογισμός, σκέψη) και ο προφορικός λόγος (προδιδαχθῆναι). Ο Περικλής τονίζει τη στενή σχέση και των δύο μορφών λόγου και προβάλλει την αξία του προφορικού λόγου και του διαλόγου (ο οποίος προϋποθέτει ελευθερία έκφρασης, άρα δημοκρατικό πολίτευμα) για τη λήψη της σωστής απόφασης (κρίνομεν ἢ ἐνθυμούμεθα).

καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς: Να επισημάνετε στο κείμενο **40** ποιες μορφές της έννοιας **ἀρετή** διακρίνουμε.

Στοιχεία εξιδανίκευσης που υπάρχουν στο κείμενο:

- Ο πλούτος στην Αθήνα δε χρησιμοποιείται μόνο ως αφορμή για έργο. Γνωρίζουμε ότι ο Αλκιβιάδης (ανιψιός του Περικλή) έκανε επίδειξη του ιδιωτικού του πλούτου, ενώ και η ίδια η πόλη της Αθήνας, κατά την αναχώρηση του αθηναϊκού στόλου για τη Σικελία, έκανε επίδειξη δύναμης.
- Η συμμετοχή των Αθηναίων πολιτών στα κοινά δεν ήταν πάντα στη μορφή που την παρουσιάζει ο Περικλής. Στους λόγους του Λυσία (που γράφονται κατά τον 4^ο αιώνα) βρίσκουμε πολλές αναφορές για την αδιαφορία των πολιτών για τα κοινά.
- Ο συνδυασμός των φιλικών σχέσεων προς τις άλλες πόλεις με το φιλελεύθερο φρόνημα φαντάζει υπερβολικός, αν μάλιστα σκεφτούμε πώς αντέδρασαν οι Αθηναίοι στις περιπτώσεις που συμμαχικές πόλεις (Θάσος, Λέσβος, Σάμος) προσπάθησαν να αποχωρήσουν από την αθηναϊκή συμμαχία.

Ποιες αντιθέσεις με τη Σπάρτη υποδηλώνονται στο κεφ. 40;

- Η φιλοκαλία των Αθηναίων πολιτών και η πνευματική καλλιέργεια, που αποκαλύπτεται από τα αρχιτεκτονικά ευρήματα στην πόλη της Αθήνας αλλά και από τα πνευματικά δημιουργήματα, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να παρουσιαστεί στην πόλη της Σπάρτης και στο μονομερή τρόπο ζωής των Σπαρτιατών.
- Η ενασχόληση των Αθηναίων με την ιδιωτική και δημόσια ζωή αντιπαραβάλλεται με την ενασχόληση των Σπαρτιατών με τα στρατιωτικά και την απουσία ιδιωτικής ζωής στη Σπάρτη. Η συμμετοχή των Αθηναίων πολιτών στη δημόσια ζωή ενθαρρύνεται από το πολίτευμά τους (δημοκρατία), ενώ αυτό της Σπάρτης (ολιγαρχία) αποθαρρύνει.
- Η ενημέρωση των Αθηναίων πολιτών, η συμμετοχή τους στη λήψη των αποφάσεων, ο διάλογος έρχονται σε έντονη αντίθεση με τη Σπάρτη, όπου, κατά κανόνα, οι αποφάσεις λαμβάνονταν «διὰ βοῆς».
- Ελέγχεται η γενναιότητα των Σπαρτιατών ως θράσος που προέρχεται από την ελλιπή ενημέρωση και τη μη γνώση των «ήδέων» της ειρήνης και «τῶν κινδύνων» του πολέμου.
- Γενικότερα προβάλλεται η πολυμέρεια και η πληρότητα του Αθηναίου σε αντίθεση με το μονομερή και μονοδιάστατο τρόπο ζωής των Σπαρτιατών.

καὶ μόνον οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῶ...: Είναι ενδιαφέρον ότι από την ουδέτερη ή την έμμεση σύγκριση των Αθηναίων με τους Σπαρτιάτες (κεφ. 36, 37, 38) οδηγούμαστε στην ξεκάθαρη σύγκριση του κεφ. 39. Από τη σύγκριση ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη, προχωρούμε στη σύγκριση της Αθήνας με τους άλλους, για να οδηγηθούμε σταδιακά στην υπερθετική κατηγορηση («μόνοι»). Από ένα σημείο και μετά η σύγκριση σταματά. Η Αθήνα παρουσίασε δραστηριότητα σε τομείς που η Σπάρτη και οι άλλες ελληνικές πόλεις ούτε τους υποψιάζονταν (ΟΕΔΒ, σ. 15). Είναι ενδιαφέρον ότι οι εσωτερικές αντιθέσεις (π.χ. λόγος-έργο, φιλοσοφία-φιλοκαλία, ισονομία-αξιοκρατία) χρησιμοποιούνται μόνο για την Αθήνα και τον Αθηναίο πολίτη. Στόχος τους είναι να αναδείξουν την ακεραΐωση του Αθηναίου, το ότι είναι ο μόνος που συναιρεί, συνθέτει τα πιο αντιθετικά στοιχεία (ΥΑΠ, σ. 44-45).